

TÜRK ÇİNİ SANATINDA
SÜSLEME,
ETKİLENDİĞİ UNSURLAR
VE
GÜNÜMÜZDEN UYGULAMALAR

İREM ÇALIŞICI

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no</u>
ÖNSÖZ.....	I
RESİMLER TABLOSU.....	III
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM	6
I.TÜRK ÇİNİ SANATI TARİHİ, ÇİNİDE KULLANILAN MOTİFLER, KOMPOZİSYON KURALLARI ve ÖRNEKLER.....	6
1.1.TÜRK ÇİNİ SANATI TARİHİ.....	6
1.1.1.Mimaride Çini	6
1.1.2.Kullanım Seramiklerinde Çini	21
1.2.ÇİNİDE KULLANILAN MOTİFLER.....	30
1.2.1.Geometrik Üslup.....	30
1.2.2.Bitkisel Motifler.....	34
1.2.3.Figüratif Motifler	38
1.2.4.Yazının Süslenme unsuru olarak kullanılması	48
1.3.KOMPOZİSYON ÖRNEKLERİ.....	57
1.3.1.Türk Çini Sanatı Süslemesinde Uygulanan Kompozisyon Kuralları	57
1.3.2.Mimari Yapılarda Uygulanan Kompozisyon Örnekleri	59
1.3.2.1.Beyşehir Kubadabad Sarayı.....	70
1.3.2.2.Konya Karatay Medresesi.....	74
1.3.2.3.Bursa Yeşil Cami	78
1.3.2.4.İstanbul Rüstem Paşa Cami	82
1.3.3.Kullanım Eşyaları Süslemesinden Kompozisyon Örnekleri	89
2.BÖLÜM.....	96
2.TÜRK ÇİNİ SANATINDA SÜSLEMİYİ ETKİLEYEN UNSURLAR VE GÜNÜMÜZDEN UYGULAMALAR.....	96
2.1.Türk Çini Sanatında Süslemeyi Etkileyen Unsurlar	96
2.1.1.Çin Porselenleri Etkisi	101
2.1.2.Ustaların Üslubu	121
2.1.3.Çok Renkli Desen ve Figüratif Anlayış.....	124
2.1.4. İznik Atölyelerinin Çöküşü.....	139
2.2. GÜNÜMÜZDEN UYGULAMALAR	142
SONUÇ	148
TERİMLER SÖZLÜĞÜ.....	149
KAYNAKÇA.....	152
ÖZGEÇMİŞ.....	154

GİRİŞ

Geleneksel olarak nitelendirilebilecek bir ürünün ortaya çıkmasında çeşitli etkenler vardır. En başta ihtiyaç duyulması gerekir. İhtiyacı karşılayacak olan form, sanatçının bulunduğu ortamdaki coğrafik veriler (Selçuklu'nun mimari de taşı kullanabilmiş olması gibi) teknik bilgiler ve hüner doğrultusunda şekillenir. Toplumun, inançları, gelenekleri (yani görmeye alışkın olduğu) ve moda, beğeniye yönlendirir. Ekonomik koşullar, dolayısıyla zaman, ürünün görsel açıdan sunumunu etkileyen son faktördür.

Ekonomik koşulların, rahatlığı sağlayacak düzeyde olması, zamanın satın alınmasını sağlar. Osmanlı Sarayı Nakkaşhanesinde sanatçının karnını doyurmak gibi kaygısı yoktu. Kaygısı, yaptığıının saraylılar tarafından beğenilmesi idi. Zaten yetenekli olan yaratıcılar, gözün aradığı hata bulunmaksızın tasarımlarını gerçekleştiriyorlardı. Sarayın istediği ihtişamlı görüntüyü sağlamakta zorlandıklarını sanmamaktayım. Tabii ki sarayda kalabilmesi için mükemmel olması gerekiyordu. Ancak sürümden kazanma kaygısı yoktu. Dolayısıyla zamanının tümünü tek bir tasarım üzerinde harcayabiliyordu. Yaptığı kompozisyonu bir kere oluşturması, çoğaltılabilmesi için yeterliydi. Sürümden kazanmak zorunda olan üreticinin (günümüz için de geçerli) hatasız üretim yapmak gibi bir kaygısının olmadığını karşımıza çıkan örneklerden görebiliyoruz. Ekonomik koşullar malzeme kullanımını da etkiliyor. Kullanılmak üzere yapılmış olan maden işlerinin, eritilip yeniçerilere verildiğini hepimiz biliyoruz. Üzeri taşlarla bezenmiş olan çini form örnekleri günümüze gelmiştir. Zaman kullanımı ile, ekonomi doğru orantılıdır. Az zamana, az para gibi.

Türk çini sanatı tarihi boyunca inanışlar, bezemeyi yönlendiren en büyük etken gibi gözükmektedir. Orta Asya'da Türklerin inandığı Budizm, Osmanlılar'a kadar etkisini sürdürmüştür. Özellikle Kubadabad sarayı ile Selçuklulara atfedilen kullanım seramiklerinde, görülen bağdaş kurarak

oturan insan figürleri, Buda'nın oturuşu ile ilişkilidir. Budizm'de Nirvana'ya ulaşabilmek için yalın olmak gerekliliğinden, çinide kullanılan renklerin yalınlığı (turkuaz ve siyah) Lotus çiçeğinin (nilüfer) Buda'yı temsil etmesi ve dini amaç için sunulması, Türk çini sanatı bezemesinde görülen elinde lotus tutan figürlerin betimlenmesi gibi örnekler, Orta Asya Türk inanışlarının Anadolu'ya yansımaları olarak gözükmektedir. Bunun yanısıra Şaman inanışına göre Şamanın gök yüzüne ulaşmak için kullandığı selvi ağacı (hayatağacı) motifi Osmanlıların da sıkça kullandığı motiflerdendir. Zaman içinde anlamlarını yitirmiş olabilirler, ancak estetik kaygı duyan sanatçıların kullandığı motifler arasındadır. İslam inancı, başta figürlü örnekleri dini mimaride görmememizi sağlamıştır. Arabesk olarak adlandırılan girift kompozisyon anlayışının süsleme sanatında oluşumu da İslam inancının bir sonucudur. Konusu ne olursa olsun sanat tasarımına katılan her biçim (motif) içinde yer aldığı bütün ve kendi içerdiği unsurlar yönünden hem birleştirilmiş hem de kaynaştırılmış olmak durumundadır. İslam düşüncesinde, doğal veya insan elinden çıkmış olarak birbirinden ayrılabilir, oluş bir bütündür. Baba Nakkaş işinin girift örgüsünü veya sonu olmayan geometrik geçmeleri, geometrik kompozisyonları İslam inanışı ile açıklayabiliriz.

Gelenek, yazılı olmayan kurallardır. Bu kuralları koyan toplumdur. Kuralı ortaya çıkaran belirleyen, ihtiyaçtır. Bir hareketin, bir inanışın, bir formun geleneksel olarak adlandırılabilmesi için toplumun bunu kabul etmesi, uygulaması, devam ettirmesi gerekir ve gelenekler birdenbire oluşamayacağı gibi birden bire de yok olamaz. (Şehirlerdeki bayramların artık tatil olması gibi.) Geleneksel seramik olarak adlandırılabilen çini, mimari süslemede kullanılırken, geometrik örnekler veya bitkisel bezemeler yerine sadece rakamlar yazılıysa, rakam görüntüsüne alışkın olmayan halk acaba o çeşmeden su içerler miydi ya da o camiye gidip, Sultanın ihtişamına inanırlar mıydı, güvenirler miydi?Günümüzde de halkın görmeye alışkın olmadığı geometrik şekillerin

dikdörtgen, kare, yuvarlak vb.) kompozisyon oluşturduğu ürünler hala rağbet görmüyor.

DOĞAN KLİBAN

Aslında çini bir halk sanatı değildir; ancak üreten halktandır. Sarayın ya da sipariş verenin isteği doğrultusunda ustalar ürünü ortaya koymuştur. Ancak 1530'lar, da İznik'te oluşan ustalar üslubunda olduğu gibi saray için üretilenlerden esinlenen usta kendisine göre bir üslup oluşturmuştur. Bu üslupta üretilenlerin halkın kullanması için üretildiği sanılan 'Milet' işlerinin satışına neden olduğu düşüncesi vardır. Ustaların yaptığı sadece serbest fırça hareketleri ile saray desenlerine göre daha az zaman harcayacakları seramiklerden üretilip satılmaktaydı. Bu ürünlerin alıcısı halktı. Halk bunları sevmiş ki, yüzyıllardır üretilen 'milet' işleri ortadan yok olmuş. Çinîleşme moda olan, sevilen kaliteli çini porselenleri ile rekabet edebilmek için sarayın maddi desteği ile kendilerini geliştirmişler. Fritli hamur yapımını öğrenmişler ve Çin porseleni etkisi ile oluşturulan mavi-beyaz çinileri üretmişlerdir. Ancak araştırmaları sonucunda bugünkü teknolojiyle dahi yapılamayan Mercan Kırmızısına ulaşmışlardır. Sarayın beğenisi Batıya döndüğünde mimari yapıları süsleme anlayışı değişmiştir. Yeni moda batı olmuştur.

Yerleşik hayata geçmiş olan Türklerin yurt olarak seçtiği Anadolu, birçok uygarlığın oluşmasını sağlamıştır. Aynı verimliliği Türkler için de göstermiştir. Ancak Türklerin yeni yurtlarında yeni ihtiyaçları vardı. Bunların en başında Cami geliyordu. İbadet edebilmek için Cami gerekiyordu. Camiyi bezemek için de Anadolu'nun sunduğu olanakları kullandılar. Taş oymacılığında Divriği Ulu Cami gibi ulaşılması güç bir örnek vermişlerdir. Bu taş oyma tekniğini Hıristiyan sanatçılardan öğrendiklerini düşünebiliriz.

Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladıklarında bomboş topraklar üzerinde deşillerdi. Aksine insanlık tarihince en önemli uygarlıkların oluştuğu toprakları seçmişlerdi. Uygarlık tarihi boyunca da Türkler kadar yer deşirmiş topluluk olmadığını kaynak kitaplar belirtmektedir. Böyle bir

“iki”nin buluşması sonrasında Anadolu Selçuklu devleti bir geçiş ya da yerleşik Türk toplumunun temel oluşumlarını göstermiştir. Anadolu Selçuklularında astronomi, tıp, felsefe, matematik gibi bilim dalları araştırılıyordu. Mevlana, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre gibi düşünürler, bu dönemi biçimlendiren düşüncelerini , felsefelerini medreselerde, tartışıyorlardı. Üretilen yapılar, süsleyen bezemeler tasavvuf felsefesi doğrultusunda oluşmuş olmalıdır. Sanatçılar da Mevlana'nın müritleri arasında bulunmaktadır.

İnsanoğlunun birşeyi, hiçbir şeyden etkilenmeden ortaya koyması imkansızdır. Çünkü gelişimini etkilenecek tamamlar. Ayrıca yoktan varetmek sadece Allah'a (yaradan) mahsus tur. Bu doğrultuda Selçuklu Sanatçı çevresi de, gördüğü yapılardan, süslemelerden dolayısı ile birlikte paylaştığı Hıristiyan toplumundan etkilenmiştir. Teknik bilgileri eski ustalardan öğrenmiş, öğreninceye kadar da, uygulatmış olmalıdırlar.

Doğan Kuban'ın belirttiği gibi” Türk ulusal kültürünün değişik kültür ortamları ile eşdeleşen evreleri olmuştur. Ve bu evrelerde değişik sanat bileşimleri vardır. Türkler bu sentezlerin birincisinde ortak bir kültürün paylaşıcısı, ikicisinde yine ortak bir kültür ortamının kurucusu, üçüncüsü ve sonuncusunda tek taşıyıcısı olarak görülüyorlar.”

Bu düşünceden yola çıkarak Türk Çini Sanatını etkileyen unsurlarda, son senteze ulaşmış olan Osmanlı dönemini ele aldım. Osmanlıların İstanbul'u fethetmesi ile İran Kültürü'nü yorumlamaktan vazgeçip kendi birikimlerini kullanmayı, derlemeyi seçmiş gözüküyorlar. Bu noktadan sonraki etkileşimleri araştırmanın günümüzü anlamak için daha geçerli olacağı sonucuna vardım.

Kuşkusuz toplumsal yaşantı (savaşlar, geçim kaynağı) siyaset, ekonomi ve coğrafi bölgeye ait tarihsel veriler, sanatçının seçme hakkı bir sanat eserini belirleyen unsurlardandır. Ancak Lisans öğrencisi olan benim ,konuya hakim olabilmem için bilgilerim doğrultusunda, konuyu

sınırlandırmam gerekti ve sadece bezemeye yansıyan görüntülerin, değişim nedenlerini araştırdım.

Birinci bölümde, Türk çini sanatının tarihçesini, mimari bezeme ve kullanım seramikleri olarak ele alıp özellikle Anadolu Selçukluları ve Osmanlı devletindeki gelişimi karşılaştırmalı olarak aktarmaya çalıştım 15.yüzyıl dan sonraki gelişime ikinci bölümde değindiğim için 1.bölümde fazla yer vermedim, süsleme unsuru olan motifler dört bölümde incelendi. Çizim aşamalarına, kurallarına fazla değinmeden kullanılış amaçlarını, çıkış kaynaklarını nedenleri ile vurgulamaya çalıştım. Kompozisyon örnekleri olarak dönemin bütün özelliklerini üzerinde taşıdığına inandığım dört mimari yapıyı, bezeyen çinileri ve yapıdaki konumlarını kaynak kitaplar doğrultusunda inceledim.

İkinci bölümde Türk çini sanatında süslemeyi etkileyen unsurları, Anadolu, Türk, İslam sentezine ulaşmış olan Osmanlılar'ın İstanbul'un fethi ile edindikleri birikimin sonucunda oluşan süslemenin değişim aşamalarını, Doğan Kuban'ın düşüncelerine ve İznik kitabını oluşturan Julian Raby ve Nurhan Atasoy'un araştırmalarına sadık kalarak derledim.